

بررسی و تحلیل ارتباط عناصر طبیعت با طرح و نقش فرش ستاره دریایی عیسی بهادری

علی دادخواه* بهاره تقوی نژاد**

چکیده

آثار بر جای مانده از استاد عیسی بهادری در رشته‌های مختلف هنرهای سنتی، از خلاقیت و توانایی منحصر به فرد این هنرمند معاصر، به خصوص در زمینه طراحی نقشه فرش، حکایت می‌کند که فرش ستاره دریایی، یکی از این جمله آثار است. هدف این مقاله، مطالعه عناصر شاخص و ابداعات موجود در طرح و نقش این فرش و مقایسه ارتباط آنها با عناصر موجود در طبیعت است؛ لذا پرسش اصلی این پژوهش، در باب چیستی و چگونگی عناصر شاخص فرش ستاره دریایی خواهد بود. این مقاله، روش توصیفی - تحلیلی دارد و روش گردآوری داده‌ها با استناد به منابع مکتوب، شفاهی (مصاحبه) و مشاهدات نگارندگان است. نتایج مطالعات حاکی از آن بوده که طرح‌ها و نقوش فرش مذکور، ارتباط تنگاتنگی با عناصر طبیعت داشته و عمدتاً شامل انواع جانوران دریایی مانند ماهی، جلبک، حلزون، ستاره دریایی، عروس دریایی، شقایق دریایی و ... هستند که در قالب عناصر و ترکیب‌بندی‌هایی متنوع، به شیوه‌ای نوگرایانه و انتزاعی، متناسب با اصول حاکم بر طراحی سنتی و نقشه فرش، به زیبایی هر چه تمام‌تر به اجرا درآمده و فرش ستاره دریایی را به نمونه منحصر به فرد و خلاقانه‌ای در زمینه طراحی نقشه فرش تبدیل نموده‌اند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

کلیدواژه‌ها: عیسی بهادری، فرش ستاره دریایی، طرح و نقش، عناصر طبیعت

مقدمه

استاد عیسی بهادری، هنرمندی آشنا به مبانی هنر ایران و جهان بود که با توجه به نقش مایه‌های سنتی و پایبندی به اصول و مبانی هنر ایران، دست به ابتکار و نوآوری زد و با ترکیب اسلیمی و ختایی و ... نقش‌هایی بدیع و تازه با مضامین عرفانی، فلسفی و اسطوره‌ای طراحی نمود که در تاریخ هنر طراحی فرش، بی‌سابقه است. وی هم‌چنین نقاش طبیعت‌ساز، نگارگر، طراح کاشی، معرق چوب، خاتم و قلم‌زنی و سایر هنرهای سنتی ایران بود که از نظر خلاقیت و نوآوری در فرش، سرآمد طراحان معاصر به‌شمار می‌رود. از آثار ماندگار ایشان در زمینه طراحی فرش می‌توان به بشریت، شکار چرخ، تنازع بقا، دریا و ... اشاره نمود که زینت‌بخش موزه‌های ایران و جهان هستند. در این مقاله ابتدا قصد داریم تا به تجزیه و تحلیل یکی از طرح فرش‌های مشهور استاد بهادری به نام "دریا/ستاره دریایی" بپردازیم؛ لذا هدف اصلی این تحقیق، به بررسی ساختاری و گونه‌شناسی انواع نقش مایه‌های فرش ستاره دریایی و مقایسه آنها با نمونه واقعی این نقش مایه‌ها در طبیعت، به منظور تبیین روند طراحی، تغییر و تحولات و ابداعات در فرش مذکور، اختصاص دارد و در صدد پاسخ‌گویی به سؤالات زیر است:

انواع نقش مایه‌های فرش ستاره دریایی را به چند گروه کلی می‌توان طبقه‌بندی نمود؟ رایج‌ترین و پرکاربردترین نقوش و ترکیب‌بندی‌های موجود در این فرش کدام هستند؟ نقش مایه‌های فرش ستاره دریایی به چه میزان از نمونه‌های واقعی در طبیعت، الگوبرداری شده و ابداعات طراح چگونه در آن به اجرا درآمده‌اند؟

با توجه به این‌که فرش ستاره دریایی اکنون در موزه هنرستان هنرهای زیبای اصفهان نگهداری می‌شود، لذا روش یافته‌اندوزی منبع تصویری در این مقاله، از طریق مشاهده میدانی نگارندگان و گردآوری اطلاعات لازم نیز با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و مصاحبه انجام شده است. در ادامه، نقش مایه‌های فرش مذکور، دسته‌بندی و به‌روش دستی، طراحی و آنالیز شده و با نمونه‌های واقعی در طبیعت تطبیق داده شده‌اند.

پیشینه تحقیق

در مورد بیوگرافی و خدمات استاد عیسی بهادری در ارتقای هنر معاصر ایران، در برخی کتب و مقالات نشریات چند سال اخیر، مطالبی چاپ شده که تقریباً در همه موارد، به آثار ایشان اشاره مختصری شده است؛ از جمله این منابع می‌توان به کتاب‌های "هنرستان هنرهای زیبای اصفهان"

تألیف و نگارش استاد رضا ابوعطا (۱۳۵۷)، "طراحان بزرگ فرش ایران" اثر شیرین صوراسرافیل (۱۳۸۰)، "بهارستان: دریچه‌ای به قالی ایران" از غلامعلی ملول (۱۳۸۴)، "نگارگری ایران دوره معاصر ۱۳۵۰-۱۳۰۰ ه.ش." نوشته سید محمود افتخاری (۱۳۸۱) و "بیوگرافی و ویژگی‌های آثار عیسی بهادری" اثر جعفرقلی دادخواه (۱۳۸۳) در ماهنامه نقش و فرش اشاره نمود که در آثار مذکور، برخی تصاویر از فرش‌های بافته‌شده با طرح استاد بهادری، همراه با زندگی‌نامه ایشان آورده شده‌اند. مظفری‌زاده یزدی و زاویه (۱۳۹۲) در مقاله‌ای، به اهمیت موضوع در روش طراحی قالی استاد عیسی بهادری پرداخته‌اند که برگرفته از پایان‌نامه نویسنده اول با عنوان "مطالعه و شناسایی روش طراحی فرش در آثار چهار استاد طراح معاصر اصفهان" است. در این مقاله، آثار طراحی فرش بهادری، به دو گروه موضوعی و غیرموضوعی تقسیم می‌شوند و تأثیر موضوع در روش طراحی و سامان‌بندی وی، به استفاده آگاهانه و عامدانه از قالب‌های سنتی فرش، فضاسازی، ابداع و کاربست نقش مایه‌های نامتداول منجر شده است. در سال‌های اخیر، نویدی‌نژاد و یزدان‌پناه (۱۳۹۶) نیز در مقاله خود با عنوان "مطالعه تطبیقی روش عیسی بهادری و جواد رستم شیرازی در طراحی فرش اصفهان"، شگردهای نقش مایه‌سازی عیسی بهادری و جواد رستم شیرازی را مورد مقایسه قرار داده و چند تصویر از نقش مایه‌های فرش ستاره دریایی نیز در این مقاله وجود دارند. اما به‌جز منابع فوق و مقاله مذکور که تا حدی به موضوع این پژوهش نزدیک هستند، تا کنون به‌صورت تخصصی و علمی در زمینه طرح و نقش فرش ستاره دریایی، به‌منظور تبیین ویژگی‌های بارز هنری این اثر که منجر شده تا این فرش به‌عنوان یکی از ماندگارترین فرش‌های هنری ایران در دوره معاصر تلقی شود، تجزیه و تحلیل و پژوهشی در خور انجام نپذیرفته و این مسأله با توجه به اهمیت آثار این استاد برجسته، قابل تأمل است. لذا وجه تمایز این مقاله با نمونه‌های پیشین، تمرکز بر روی یک اثر از آثار طراحی فرش استاد بهادری و بررسی طرح و نقش آن در ارتباط با عناصر طبیعت و استفاده از طرح‌های خطی از ساختار فرش ستاره دریایی و نقش مایه‌های آن به‌منظور خوانایی بهتر نقوش است. قابل ذکر است که استاد بهادری در طراحی و انتخاب مضامین، از چنان وسعتی برخوردار است که با نگارش چند مقاله، حق مطلب ادا نمی‌شود؛ از این‌رو، تجزیه و تحلیل آثار وی، نگارش مقالات متعددی را می‌طلبد.

روش تحقیق

روش این پژوهش کیفی، مطالعه موردی به صورت اسنادی و میدانی بوده که به شیوه توصیفی-تحلیلی انجام شده است. روش گردآوری مطالب و بهره بردن از آنها در این پژوهش، بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای، مصاحبه و تحقیقات میدانی (عکاسی)، از طریق بررسی فرش ستاره دریایی موجود در موزه هنرستان هنرهای زیبای اصفهان است که به منظور تحلیل ویژگی‌های نقوش و ترکیب‌بندی‌ها، طرح‌ها به صورت خطی و به شیوه دستی، بازترسیم شده‌اند. قابل ذکر است که عمده مطالب تخصصی این مقاله با استفاده از مطالعه میدانی نگارندگان (مشاهده-مصاحبه) بوده، لذا بخش‌هایی از متن، فاقد ارجاعات است.

شیوه طراحی و ویژگی‌های سبکی آثار استاد بهادری

درباره شیوه طراحی استاد بهادری می‌توان گفت که وی برای هر طرح، بر اساس موضوع مورد نظر، عناصر و نقش‌مایه‌های خاصی را ابداع می‌کرد؛ از جمله نقش "سیمرغ و اژدها" در فرش تشعیر، گرفت و گیرهای "شیر و گاو" و "سیمرغ و اژدها" و سایر حیوانات در فرش تنازع بقاء، نقوش انسانی با تزئین نقش‌مایه‌های گل و بته (استیل ایرانی) در فرش بشریت، نقوش پروانه‌ها در فرش پروانه‌ها و نقوشی که در فرش ستاره دریایی به کار رفته‌اند. درباره مراحل طراحی توسط ایشان نیز می‌توان به این موارد اشاره نمود: ۱. درباره موضوع، مطالعه و اندیشه می‌نمود، ۲. از منابع کتابخانه‌ای و ... مرتبط با موضوع مورد نظر، بهره گرفته و آنها را بررسی می‌کرد، ۳. اسکیس طرح را در اندازه کوچک (معمولاً یک دهم) ترسیم می‌نمود، ۴. طرح اسکیس کوچک را پس از اطمینان و رضایت، در اندازه اصلی با ذغال، روی کاغذ سفید ساده طراحی می‌کرد، ۵. طرح ذغالی را با مداد بر روی کاغذ سفید و با استفاده از میز نور، پاک‌نویس می‌کرد، ۶. طرح نهایی را روی کاغذ شطرنجی که بر پارچه چلوار سفید به وسیله نشاسته گندم بوم شده بود، توسط کاربن کپی می‌نمود (مصاحبه با استاد جعفرقلی دادخواه، اصفهان، ۱۳۹۶) (تصویر ۱).

از جمله آثار و ابداعات استاد بهادری در زمینه هنرهای سنتی ایران، می‌توان به طرح‌های گل، برگ و پرنده به جای اشکال هندسی بر روی خاتم، اجرای پرتره‌بافی به شیوه نقاشی برای نخستین بار در اصفهان، طرح کاشی‌کاری موزه هنرهای ملی ایران و نمای هنرستان هنرهای زیبای اصفهان، نقشه‌های کاشی، منبت، طرح‌های در و پنجره و سایر تزئینات کاخ مرمر، طرح کاشی‌کاری گلدسته بارگاه حضرت سیدالشهدا (ع) و گنبد حضرت شاهچراغ در شیراز و طراحی گچ‌بری اتاق اصفهانی‌ها در ساختمان موزه تهران، اشاره کرد. برخی از آثار

طراحی فرش ایشان نیز عبارتند از فرش معروف "بشریت/تولد انسان"، "شکار چرخ"، "دریا/ستاره دریایی"، "تنازع بقاء"، "تشعیر" و "پروانه‌ها" (افتخاری، ۱۳۸۱: ۹۳-۹۰؛ صوراسرافیل، ۱۳۸۰: ۲۲۳-۲۲۰؛ دادخواه، ۱۳۸۳: ۶ و ۷). در ادامه باید اذعان نمود، از آنجا که هر یک از آثار استاد بهادری دارای ابداعات و ویژگی‌های بصری با موضوعات خاصی هستند، همین باعث شده تا سبک هنری منحصر به فردی را بتوان برای این هنرمند در نظر گرفت؛ به نحوی که حتی شاگردان ایشان که اغلب هنرمندان شاخصی بودند، نبوغ و قدرت تخیل استاد را نداشته و غالباً نتوانسته‌اند سبک و شیوه وی را تداوم بخشند. در ذیل به اختصار، به معرفی برخی از این ویژگی‌های سبکی خواهیم پرداخت تا مقدمه‌ای بر شناخت آثار ایشان به‌شمار آید.

- انتخاب موضوعات خاص در آثار: در طول تاریخ، بعضاً هنرمندانی وجود داشته‌اند که با مضامین عرفانی طراحی کرده‌اند، اما انتخاب موضوعات خاص توسط ایشان مبتنی بر تاریخ، فرهنگ، عقاید فلسفی و عرفانی، باورهای دینی و اعتقادی و استفاده از نمادها در طرح‌های موضوعی مانند طرح کاشی بیمارستان عیسی بن مریم در اصفهان (تصویر ۲)، فرش بشریت، فرش تنازع بقاء، فرش ستاره دریایی و ... وی را از دیگر هنرمندان هم‌دوره متمایز ساخته است.
- ابداع نقش‌مایه‌های خاص متناسب با موضوعات انتخابی: طراحی و ابداع نقش‌مایه‌های خاص متناسب با موضوع انتخاب‌شده به شیوه‌ای خلاقانه؛ مانند نقش‌مایه اژدها در فرش تشعیر، نقش‌مایه شاهین در فرش شکار چرخ، نقش‌مایه گل ختایی به شکل پروانه در فرش پروانه‌ها و ... (تصویر ۳). استفاده از نقش‌مایه‌های رایج در دیگر هنرها؛ از جمله نگارگری در خدمت طراحی فرش و کاربرد

تصویر ۱. قسمتی از طراحی با ذغال، اثر استاد عیسی بهادری (آرشیو شخصی استاد جعفرقلی دادخواه، ۱۳۹۶)

به سبک ملی بر پایه تفکرات ایرانی اعتقاد داشت و بالأخص در طراحی فرش، سبک منطقه خاصی را در نظر نمی‌گرفت.

- استفاده از تزئینات هنری آثار دوره‌های مختلف: برداشت هنرمندان از نقوش ایران باستان و دوران اسلامی در طراحی آثار (تصویر ۶)، که بر مطالعات عمیق و گسترده‌ای مبتنی بود. ایشان حتی بازسازی و کپی‌برداری از نقشه‌های فرش‌های کلاسیک را قبول نداشته، بلکه طراح را مجاز به مطالعه و تأثیرپذیری از آثار گذشتگان می‌دانست و معتقد بود که هر هنرمندی باید سبک خاص خود را بیابد، دنبال کند و نوآوری داشته باشد.

- استفاده از رنگ‌های شاد، پُررنگ و زنده در فرش، متناسب با نوع طرح و موضوع: از جمله رنگ‌های شاد و زنده در آثار ایشان می‌توان به رنگ‌های زردِ طلایی، صورتی، سبز، آبی و قرمزِ لاک‌ی اشاره نمود. علاوه بر آن، وی در فرش خروس و روباه (تصویر ۵)، استفاده از رنگ‌هایی با طیف خاکستری و قهوه‌ای را نیز تجربه کرده است.

- خلق آثار نوآورانه با پایبندی به اصول و مبانی هنرهای ایرانی و پرهیز از طرح‌های تکراری و فاقد خلاقیت.

توصیف فرش دریا (موجود در موزه هنرستان هنرهای زیبای اصفهان)

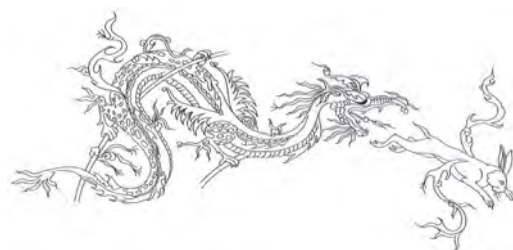
موزه هنرستان هنرهای زیبای اصفهان، گنجینه‌ای ارزشمند از آثار هنرمندان معاصر در رشته‌های مختلف هنری نظیر نقاشی، زری‌بافی، فرش، خاتم، معرق و ... را در خود جای داده است که نشان از غنای هنر معاصر در اصفهان دارد. از جمله آثار برجسته این موزه، فرش‌های بافته‌شده در خلال سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ هجری شمسی بوده که در کارگاه قالی‌بافی فرش‌های ریزباف و قالیچه‌های ابتکاری و بسیار نفیس، بافته می‌شدند. نقشه اغلب این فرش‌ها توسط استاد بهادری تهیه و به سرپرستی غلامعلی صفدرزاده حقیقی و

طرح‌های گردان در خاتم‌سازی (تصویر ۴). همچنین وی به دلیل تحصیل در مدرسه کمال‌الملک و مهارت در نقاشی و شناخت سایر هنرها، نقش‌مایه‌های دارای آناتومی (حیوان، پرنده، انسان) را به شیوه‌ای هنرمندانه و به زیباترین نحو ممکن، در آثار خویش به کار برده است. استفاده از قالب‌های نو در ترکیب‌بندی و ساختار آثار: از جمله این قالب‌های نو می‌توان به ویژگی قرینه در بی‌قرینگی مانند فرش تنازع بقا، طرح غیرقرینه سراسری مانند فرش خروس و روباه (آزادی، ۱۳۵۴: ۶۰) (تصویر ۵)، عدم قرارگیری ترنج در مرکز فرش، فقدان حاشیه در برخی آثار، اختصاص فضاهای بیشتر به حاشیه اصلی به جهت ایجاد ترکیب‌بندی مناسب‌تر و قدرت مانور بیشتر، اشاره نمود.

- عدم پایبندی به طرح و نقش منطقه‌ای خاص: ایشان،

تصویر ۲. قسمتی از کاشی‌کاری نمای بیرونی بیمارستان عیسی بن مریم در اصفهان (نگارندگان)

تصویر ۳. نقش‌مایه‌های ازدها، شاهین و گل ختایی (نگارندگان)

تصویر ۴. قسمتی از میز خاتم با طرح گردان، ترکیب گل‌های ختایی و پرنده (نگارندگان)

تصویر ۵. فرش خروس و روباه (موزه هنرستان هنرهای زیبا، تصویر از نگارندگان)

تصویر ۶. نقشه حاشیه فرش، برداشتی هنرمندانه از نقوش دوران سلجوقی، ایلخانی و صفوی (شرکت سهامی فرش ایران، تصویر از نگارندگان)

توسط هنرمندان چیره‌دست بافته می‌شد (ابوعطا، ۱۳۵۷: ۷۸). یکی از نمونه‌های شاخص موجود در این مجموعه، فرش موسوم به "ستاره دریایی" است.

نقشه این فرش توسط استاد عیسی بهادری در سال ۱۳۳۵ هجری شمسی طراحی و در مرحله اول، زمینه به رنگ سبز-آبی روشن (برگ سنجدی) رنگ‌آمیزی و بافته شد که رنگ انتخاب‌شده برای زمینه، رنگ آب دریا را تداعی می‌نمود. در حال حاضر، این نمونه که اولین نمونه بافته‌شده فرش ستاره دریایی است، در موزه هنرهای ملی ایران نگهداری می‌شود (تصویر ۷). مجدداً در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی، به‌منظور نشان دادن عمق دریا، رنگ سبز روشن زمینه به سبز تیره مینایی و رنگ لچک محرابی از رنگ سبز مینایی به سبز روشن تغییر داده شد که رنگ زمینه، عمق دریا را تداعی می‌نمود (تصویر ۸) و برای رنگ‌رزی زمینه‌ها، از اسپرک، گندل و نیل استفاده شده است (مصاحبه با استاد جعفرقلی دادخواه، اصفهان، ۱۳۹۷).

قابل ذکر است که در کتیبه انتهایی هر دو نمونه نام‌برده نیز نام طراح، مجری و محل بافت، نقش بسته است (جدول ۱).

تحلیل فرش ستاره دریایی

در ذیل، ابتدا ویژگی‌های ساختاری فرش ستاره دریایی بررسی خواهند شد و در ادامه، عناصر و نقش‌مایه‌های زمینه و سپس عناصر و نقش‌مایه‌های حاشیه و ارتباط آنها با عناصر طبیعت، مورد مطالعه قرار خواهند گرفت.

ویژگی‌های ساختاری فرش ستاره دریایی

ساختار اصلی طرح زمینه، شامل لچک محرابی و زمینه سراسری (یک یکم) بوده که به‌صورت قرینه در بی‌قرینگی، طراحی شده و حاشیه فرش نیز به‌صورت یک چهارم است. نحوه ترکیب‌بندی طرح زمینه، در بر دارنده ساقه ختایی بوده که از جلبک (مرجان) دریایی در کف دریا نشأت گرفته و به طرف بالا رشد نموده و سپس در قوس انتهایی به‌صورت شکسته درآمده و به طرف پایین تداوم یافته است.

از مهم‌ترین ویژگی‌های ترکیب‌بندی در فرش ستاره دریایی می‌توان به این نکته اشاره کرد که بر خلاف طرح‌های ترنجی که ترنج دقیقاً در مرکز زمینه قرار دارد، ترنج این فرش (ستاره دریایی) در وسط کادر قرار نگرفته و در محلی پایین‌تر از نیمه طولی واقع شده و بدین صورت، فضای منفی زمینه در اطراف ترنج را متعادل نموده است. هم‌چنین سر ترنج (خروس دریایی) و ته ترنج (ماهی خاویاری) نیز متناسب با اندازه ترنج و فضای زمینه، این تعادل را تقویت کرده است.

حاشیه در اندازه یک چهارم فرش، با استفاده از قاب اسلیمی در گوشه و قاب مثلثی در وسط طراحی شده و هم‌چنین شیوه رنگ‌بندی حاشیه و فضای منفی کناره با رنگ و طرح زمینه، نوعی تعادل و هماهنگی ایجاد نموده است (تصاویر ۸ و ۹).

ویژگی‌های طرح و نقش فرش ستاره دریایی

اغلب عناصر به‌کار گرفته شده در این فرش، برگرفته از طبیعت و انواع موجودات دریایی هستند؛ از آن جمله می‌توان به انواع ماهی که بیشترین کاربرد را در طراحی و تلفیق نقش مایه‌ها در اثر بر عهده دارند، اشاره نمود. هم‌چنین

تصویر ۷. اولین نمونه بافته‌شده فرش دریا/ستاره دریایی، طرح عیسی بهادری (موزه هنرهای ملی ایران در تهران/نگارندگان)

انواع عروس دریایی، ستاره دریایی، حلزون‌ها، شقایق دریایی، مرجان‌ها و جلبک‌ها نیز به‌نحوی خلاقانه و منحصر به‌فرد به‌صورت نقش‌مایه‌های کلاسیک فرش، به‌اجرا درآمده‌اند. این نقوش، همراه بند ختایی در زمینه و بندهای اسلیمی و ختایی حاشیه و نیز همراه با دیگر عناصر نقوش سنتی؛ مانند اسلیمی توسازی دار، اسلیمی برگی و نقوش ختایی در حاشیه، مجموعه نقش‌مایه‌های این فرش را تشکیل می‌دهند. در ادامه، به بررسی و تحلیل هر یک از عناصر و نقش‌مایه‌های شاخص فرش ستاره دریایی پرداخته شده و سعی شده است تا روند معرفی آنها نیز متناسب با ترتیب مراحل طراحی و سامان‌بندی فرش محرابی صورت پذیرد. هم‌چنین به‌جهت درک هر چه بیشتر مخاطبان، کلیه عناصر و نقش‌مایه‌های فرش ستاره دریایی به‌صورت طرح خطی به‌اجرا درآمده و تعدادی از آنها با تصاویری از نمونه‌های واقعی موجودات دریایی در طبیعت تطبیق داده شده‌اند.

عناصر و نقش‌مایه‌های زمینه

ترنج: ترنج فرش به‌شکل ستاره دریایی با تزئین گل و برگ ختایی به‌رنگ لاک (قرمز دانه) هماهنگ با رنگ حاشیه، در تلفیق با ماهی و غاز وحشی^۱ طراحی شده است. این ستاره دریایی بر اساس پنج ضلعی منتظم با بازوهای چرخشی، به‌نحوی در زمینه جایگزین شده است که یکی از بازوها در رأس و رو به بالا قرار دارد. با این روش، نقش، حرکت خورشیدگونه‌ای را تداعی می‌کند که ایستایی و تعادل خود را نیز حفظ کرده که این فرش به‌درستی نام خود را از این نقش گرفته است. از این‌رو، به‌لحاظ شیوه طراحی و نحوه ترکیب سه نقش مایه مذکور (ستاره دریایی، ماهی، غاز وحشی)، می‌توان ترنج را یکی از شاخص‌ترین عناصر این فرش دانست (تصاویر ۱۰ و ۱۱).

سر ترنج: سر ترنج، از نقش سه نوع عروس دریایی به‌رنگ‌های نقره‌ای و طلایی تشکیل شده که حالت قرینه در بی‌قرینگی را نشان می‌دهد (تصاویر ۱۲ و ۱۳). هم‌چنین، ته ترنج نیز نقش ماهی خاویاری به‌رنگ آبی بوده که با هنرمندی تمام طراحی شده است (تصاویر ۱۴ و ۱۵).

جدول ۱. ویژگی‌های کلی فرش ستاره دریایی

محل بافت	رنگ‌ها	پود	چله	پرز	گره	رج‌شمار	ابعاد	موضوع طرح
کارگاه قالی‌بافی هنرستان هنرهای زیبای اصفهان	طبیعی و گیاهی	نخ پنبه‌ای	ابریشم طبیعی	پشم مرینوس (کرک)	نامتقارن فارسی	۷۰ گره در ۶/۵ سانتیمتر طول و عرض/ ۲۷ گره در اینچ	۱۱۶۶ × ۱۱۰ سانتیمتر	دریا (ستاره دریایی)

(نگارندگان)

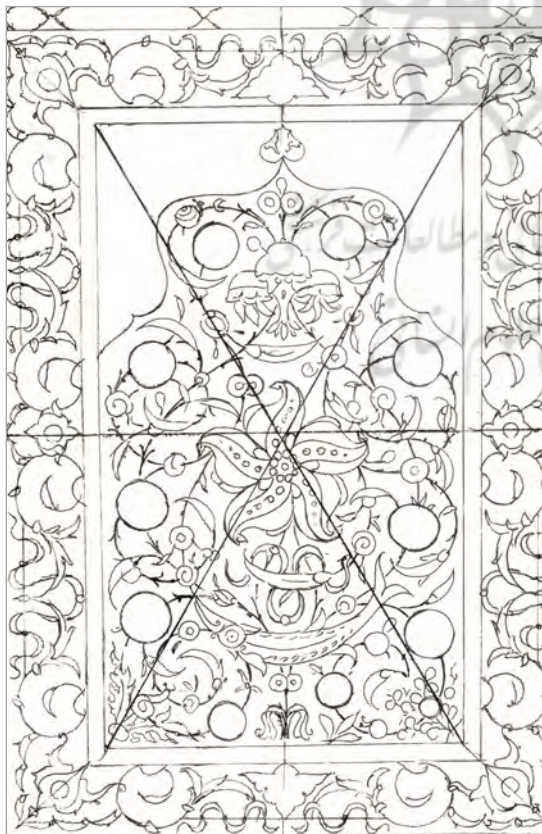
طوق، گل‌های چند پر و غنچه برگرفته از شقایق دریایی، شبه گل‌های شاه عباسی با ترکیب انواع ماهی و استفاده از حلزون به جای گل‌های گرد یا پیچک روی ساقه (تصاویر ۲۴ تا ۳۳).

عناصر و نقش‌مایه‌های حاشیه

حاشیه اصلی (پهن) به صورت یک چهارم همراه با کناره به رنگ سرمه‌ای (نیلی) و به صورت حاشیه و کناره سرخود، طراحی شده و فاقد حاشیه باریک اولیه است؛ به گونه‌ای که در مجموع، کاملاً فرم یک قاب را تداعی می‌کند و رنگ‌بندی حاشیه نیز بر این مسأله تأکید دارد. رنگ طُره، کرم‌رنگ بوده که به آرامی، حاشیه را از زمینه متمایز نموده است. عناصر اصلی حاشیه عبارتند از الف) قاب‌های اسلیمی برگی در گوشه‌ها و ب) قاب‌های مثلثی شکل در میانه عرض که درون آن نقش یک اردک است. نقش‌مایه‌ها نیز شامل الف) اسلیمی برگی، اسلیمی ماری و ب) گل و برگ ختایی هستند. حاشیه باریک (طُره) نیز به رنگ کرم روشن، با نقش مایه ماهی و گل و برگ ختایی تکرارشونده، آراسته شده است (تصاویر ۳۴ تا ۳۶). قابل ذکر است که نقش مایه اردک، در قاب پایینی حاشیه در حالت فرود آمدن و در قاب بالایی، در حال پرواز است و طراح مایل بوده تا با این تمایز، ابتدا و انتهای فرش را نشان دهد.

لچک محرابی: گوشه محرابی فرش به صورت قرینه با رنگ سبز سنجدی، از نوعی عروس دریایی شکل گرفته که با استفاده از اسلیمی همراه با گل‌های چند پر و ساقه نازک ختایی، از نقطه میانی عرض در بالا شروع شده است و نقش جداکننده گوشه لچک از زمینه را بر عهده دارد (تصویر ۱۶). یک نوع شقایق دریایی انتزاعی شده نیز فضای داخلی گوشه لچک را به زیبایی پر کرده است (تصاویر ۱۷ و ۱۸).

نقش‌مایه‌های شاخص زمینه: نقش‌مایه‌های گل، برگ و غنچه که با الهام از انواع ماهی و دیگر موجودات دریایی به زیبایی طراحی شده، در فضای زمینه بر روی ساقه ختایی طبق اصول ترکیب‌بندی طراحی سنتی جای گرفته و از لحاظ فرم، تزئینات و رنگ‌آمیزی، تناسب و هماهنگی مطلوبی با سایر عناصر موجود در فرش ستاره دریایی ایجاد نموده‌اند؛ به عنوان مثال، در ابتدای زمینه فرش، سه نقش به ترتیب از راست به چپ شامل جلبک دریایی به شکل درختچه (تصاویر ۱۹ و ۲۱)، جلبک یا مرجان دریایی به عنوان پایه ختایی (تصویر ۲۲) و مرجان (جلبک) دریایی به شکل برگ‌های شعله‌ای (تصاویر ۲۰ و ۲۳) قرار گرفته‌اند. سایر نقش‌مایه‌های زمینه نیز عبارتند از برگ‌های شبه ماهی از جمله دسته برگ‌های دنداندار ملهم از ماهی آزاد (قزل‌آلا)، ماهی‌های کوچک به جای

تصویر ۹. آنالیز خطی فرش ستاره دریایی (نگارندگان)

تصویر ۸. فرش ذرع و نیم، دریا/ستاره دریایی، طرح عیسی بهادری (موزه هنرستان هنرهای زیبای اصفهان / نگارندگان)

تصویر ۱۱. طرح خطی ستاره دریایی در ترکیب با ماهی و غاز وحشی (ترنج) (نگارندگان)

تصویر ۱۰. نوعی ستاره دریایی^۲ (URL: 1)

تصویر ۱۳. طرح خطی سه نمونه عروس دریایی به شکل سر ترنج (نگارندگان)

(ب)

(الف)

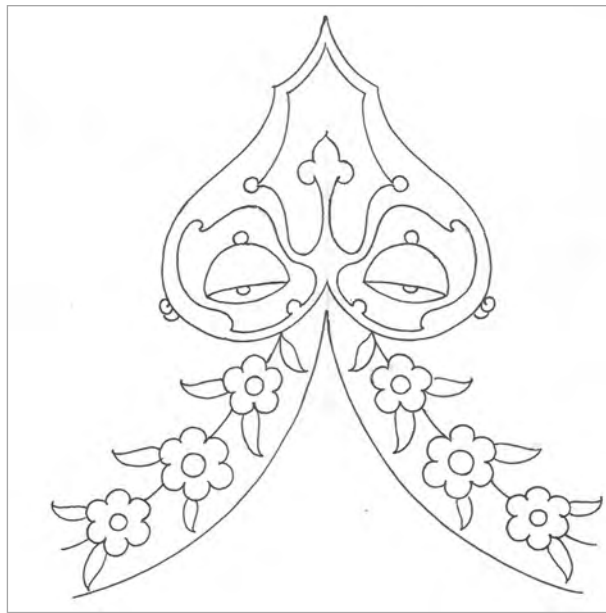
تصویر ۱۲ (الف) و (ب). انواع عروس دریایی^۳ (URL: 2)

تصویر ۱۵. طرح خطی ماهی خاویاری (ته ترنج) (نگارندگان)

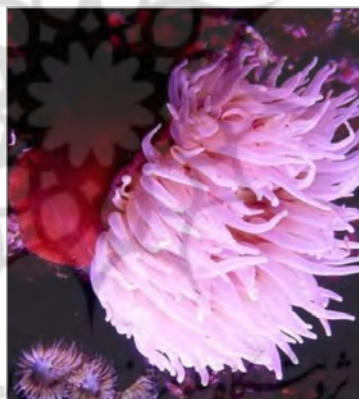
تصویر ۱۴. نوعی ماهی خاویاری^۴ (URL: 3)

تصویر ۱۶. عروس دریایی، طرح خطی قسمتی از جداکننده لچک از زمینه (نگارندگان)

تصویر ۱۸. شقایق دریایی، طرح خطی بخشی از نقش داخلی گوشه لچک (نگارندگان)

(ب)

(الف)

تصویر ۱۷ (الف) و (ب). شقایق دریایی (URL: 4)

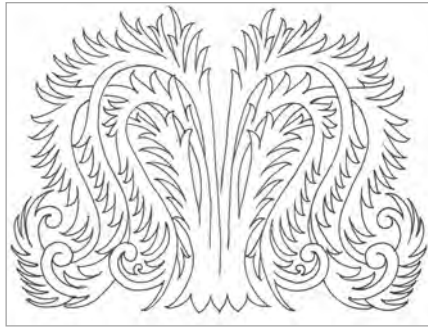
تصویر ۲۰. مرجان دریایی^۶ (URL: 5)

تصویر ۱۹. جلبک دریایی^۵ (Wisehart et al, 2012: 244)

تصویر ۲۳. طرح خطی مرجان یا جلبک دریایی به شکل برگ‌های شعله‌ای (نگارندگان)

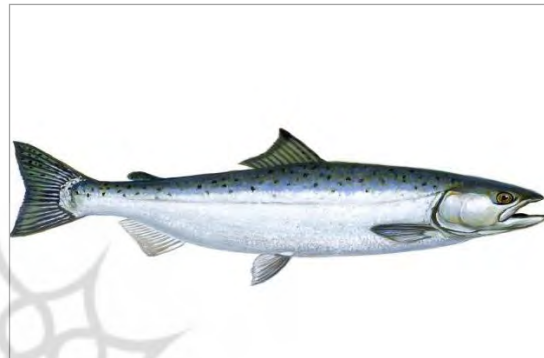
تصویر ۲۲. طرح خطی جلبک یا مرجان دریایی (پایه ختایی) (نگارندگان)

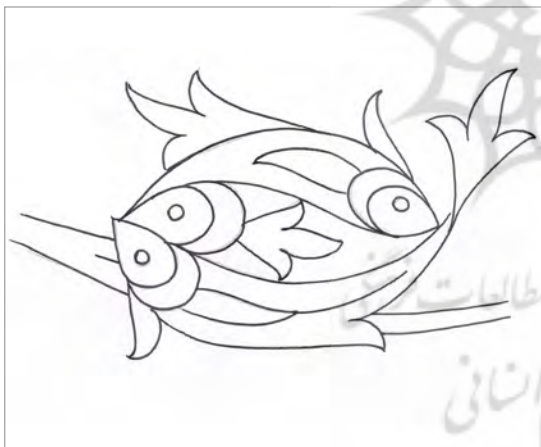
تصویر ۲۱. طرح خطی (احتمالاً) نوعی جلبک دریایی به شکل درختچه (نگارندگان)

تصویر ۲۵. طرح خطی نقش ماهی (دسته برگ‌های دندانه‌دار) با تزئین پولک در پشت ماهی (نگارندگان)

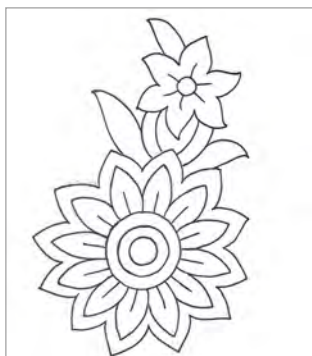
تصویر ۲۴. ماهی آزاد، قزل‌آلا خال‌دار^۶ (URL: 6)

تصویر ۲۷. طرح خطی نقش برگ با ترکیب سه ماهی (نگارندگان)

تصویر ۲۶. طرح خطی ماهی به جای طوق (نگارندگان)

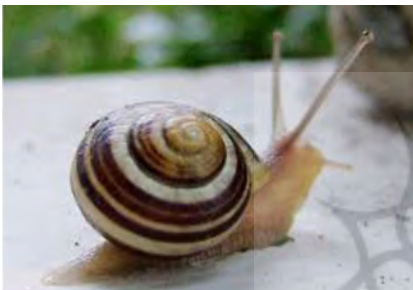
تصویر ۲۹. طرح خطی شقایق دریایی (به شکل گل چند پر و غنچه) (نگارندگان)

تصویر ۲۸. شقایق دریایی^۸ (URL: 7)

تصاویر ۳۰ و ۳۱. طرح خطی شبه گل‌های شاه عباسی با ترکیب انواع ماهی (نگارندگان)

(ب)

(الف)

تصویر ۳۲ (الف) و (ب). دو نمونه از حلزون‌ها^۸ (URL: 8)

(ج)

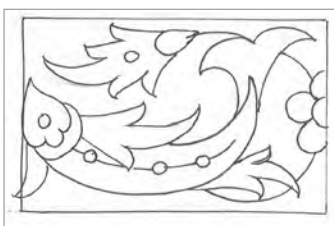

(ب)

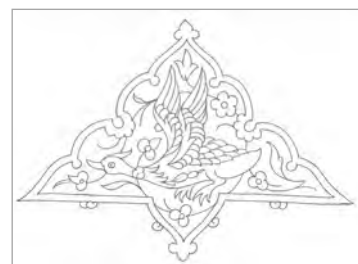

(الف)

تصویر ۳۳ (الف و ب و ج). طرح خطی حلزون به جای گل‌های گرد یا پیچک روی ساقه (نگارندگان)

تصویر ۳۶. طرح خطی نقش ماهی و ساقه ختایی در حاشیه باریک (طهره) (نگارندگان)

تصاویر ۳۴ و ۳۵. طرح خطی قاب مثلثی شکل بالایی و پایینی حاشیه با نقش اردک (نگارندگان)

نتیجه‌گیری

با مطالعه و بررسی طرح و نقش فرش ستاره دریایی، زیبایی‌های نهفته در آن بیش از پیش آشکار شده و لذا درک بهتری به مخاطب می‌دهند و بر جذابیت‌های آن می‌افزایند. ویژگی‌های ساختاری و نقش‌مایه‌های موجود در زمینه و حاشیه این فرش عبارتند از ۱. قرارگیری ترنج فرش در پایین‌تر از نیمه طولی (به‌جای مرکز زمینه)، ۲. کاربرد یک ساقه ختایی به‌منظور پُر کردن زمینه، ۳. استفاده از عناصر الهام‌گرفته از طبیعت با هنرمندی تمام به‌شیوه‌ای نوگرایانه و انتزاعی، ۴. کاربرد ستاره دریایی به‌جای ترنج، ۵. استفاده از عروس دریایی به‌عنوان سر ترنج، ۶. کاربرد ماهی خاویاری به‌عنوان ته ترنج، ۷. ساخت‌وساز نقش‌مایه‌های شناخته‌شده در فرش (گل، برگ و ...) با استفاده از موجودات دریایی، ۸. استفاده از حاشیه و کناره سرخود، ۹. استفاده از رنگ‌های شاد و اشباع‌شده، ۱۰. کاربرد رنگ‌های طبیعی و گیاهی که از آرامش خاصی برخوردار هستند، ۱۱. تباین رنگ سرد (سبز-آبی زمینه) و رنگ گرم (رنگ لاک‌ی ترنج و حاشیه). در مجموع می‌توان گفت عناصر و نقش‌مایه‌های فرش ستاره دریایی، به‌نحوی طراحی و اجرا شده که برای بیننده در وهله اول و به‌گونه‌ای متناسب با اصول و قواعد این رشته هنری، در هم آمیخته و اثر مذکور را به یکی از کم‌نظیرترین فرش‌هایی تبدیل کرده‌اند که امروزه پس از گذشت قریب به نیم قرن، هنوز نمونه‌ای مشابه آن خلق نشده است. این امر، نشان از تسلط و نگاه زیباشناختی استادی است که فراتر از اندیشه حاکم بر زمان خود، به عینیت بخشیدن ایده‌ها و آمال خویش در عرصه هنرهای سنتی می‌پرداخت؛ لذا معرفی و بررسی آثاری از این دست می‌تواند علاوه بر بازنمایی وجوه ممتاز و شاخص آثاری که بر اساس اصول و قواعد طراحی سنتی ایران ابداع شده‌اند، بهترین سرمشق و الگو برای آموزش و فراگیری هنرجویان در هر مقطع و با هر سلیقه‌ای باشد. با توجه به این‌که غالباً این نقش‌ها با حفظ اصالت و مبانی هنرهای سنتی ایران طراحی شده و در عین حال از نوآوری و خلاقیت منحصر به‌فرد نیز برخوردار بوده، از این‌رو می‌توانند مبنایی برای آموزش این رشته قرار گیرند؛ بنابراین ضرورت دارد در این راستا، طرح و نقش برخی فرش‌های موجود، مورد بررسی موشکافانه و تجزیه و تحلیل قرار گیرد تا دانشجویان و فراگیرندگان طراحی سنتی ایران، از شیوه و رمز و راز کارهای استاد بهادری آگاهی یافته و هنر خود را نیز ارتقا بخشند.

سپاسگزاری

در این فرصت لازم است تا از جناب آقای دکتر سعید افشارزاده، استاد گروه زیست‌شناسی دانشگاه اصفهان، به‌جهت راهنمایی‌های علمی ایشان در رابطه با زیست و گونه‌شناسی موجودات دریایی و همچنین استاد جعفرقلی دادخواه، به‌واسطه در اختیار گذاردن اطلاعات شفاهی خود در ارتباط با آثار و شیوه کار استاد بهادری، تشکر و قدردانی شود.

پی‌نوشت

1. Graylagoose (Anser sp: جنس)
2. Asteroidea: رسته
3. Jelly fish (جنس: Phyllorhiza, Aurelia)
4. Sturgeon (رسته: Osteichthies/ جنس: Acipenser sp.)
5. Sea weeds
6. Corals
7. Salmon sp.
8. Sea Anemones (جنس: Anthopleura sp.)
9. Snails

منابع و مآخذ

- آزادی، سیاوش. (۱۳۵۴). دانش فرش شناسی در اروپا و برخی از نکات آن. هنر و مردم، ۱۴(۱۶۱)، ۵۵-۶۱.
- ابوعطا، رضا. (۱۳۵۷). هنرستان هنرهای زیبای اصفهان. اصفهان: اداره کل فرهنگ و هنر اصفهان (چاپ نشاط).
- افتخاری، سید محمود. (۱۳۸۱). نگارگری ایران دوره معاصر ۱۳۵۰-۱۳۰۰ ه.ش. تهران: زرین و سیمین.
- دادخواه، جعفرقلی. (۱۳۸۳). بیوگرافی و ویژگی‌های آثار عیسی بهادری. نقش و فرش، (۲)، ۶-۷.
- دادخواه، علی و تقوی‌نژاد، بهاره. (آذر ۱۳۹۶). مصاحبه منتشرنشده با جعفرقلی دادخواه: درباره شیوه طراحی و ویژگی‌های سبکی آثار عیسی بهادری. هنرستان هنرهای زیبا، اصفهان.
- _____ (دی ۱۳۹۷). مصاحبه منتشرنشده با جعفرقلی دادخواه: درباره رنگرزی الیاف فرش ستاره دریایی. هنرستان هنرهای زیبا، اصفهان.
- صور اسرافیل، شیرین. (۱۳۸۰). طراحان بزرگ فرش ایران: سیری در مراحل تحول طراحی فرش. چاپ دوم، تهران: پیکان.
- مظفری‌زاده یزدی، محمد و زاویه، سعید. (۱۳۹۲). اهمیت موضوع در روش طراحی قالی عیسی بهادری. مطالعات هنر اسلامی، سال دهم (۱۹)، ۲۵-۳۰.
- ملول، غلامعلی. (۱۳۸۴). بهارستان «دریچه‌ای به قالی ایران». تهران: زرین و سیمین.
- نویدی‌نژاد، کاوه و یزدان‌پناه، حسن. (۱۳۹۶). مطالعه تطبیقی روش عیسی بهادری و جواد رستم شیرازی در طراحی فرش اصفهان با تأکید بر شگردهای نقش‌مایه‌سازی آنها. دو فصلنامه مطالعات تطبیقی هنر، سال هفتم (۱۴)، ۴۳-۵۷.
- Wisehart, G. D.; Rempala E. C. & Leboffe M. J. (2012). A photographic Atlas of Marine Biology. Englewood: Morton Publishing Company.
- URL 1: <https://yese69.com/starfish-background.html?lang=ms> (access date: 2018/01/28).
- URL 2: [http://jellyrisk.eu/media/cms_page_media/115/27.Jellyfish%20Guide%202014%20-%20Spain%20\(english\).pdf](http://jellyrisk.eu/media/cms_page_media/115/27.Jellyfish%20Guide%202014%20-%20Spain%20(english).pdf) (access date: 2018/01/30).
- URL 3: www.aqua.org/Conserve/a-blue-view-archive/14-09-16-atlanticsturgeon-back-to-the-future (access date: 2017/12/06).
- URL 4: <https://pixabay.com/id/anemon-laut-anemon-air-laut-hewan-4907/> (access date: 2017/11/29).
- URL 5: www.inkbox.net/stjohn/3.html (access date: 2017/06/23).
- URL 6: www.ontariofishspecies.com (access date: 2017/11/29).
- URL 7: <http://linnet.geog.ubc.ca/efauna/photoGallery/ShowStandard.aspx?index =6174> (access date: 2017/08/11).
- URL 8: <https://study.com/academy/lesson/snail-facts-lesson-for-kids.html> (access date: 2017/12/05).

Received: 2018/11/19

Accepted: 2019/01/20

Studying and Analyzing the Relationship of Nature Elements with the Design and Patterns of Setareh Daryaye Designed by Isa Bahadori

Ali Dadkhah* Bahareh Taghavi Nejad**

1

Abstract

The remaining works of Isa Bahadori, in different fields of traditional arts, shows the unique creativity and capability of this contemporary artist, especially in terms of designing carpets such as Setareh Daryaye. The purpose of this article is to study the elements and innovations in the design and patterns of this carpet and compare their relationship with elements in nature. Therefore, the main question of this research is about what and how the indicator elements of the carpet will be. This paper has been written through a descriptive-analytical method and the data has been collected based on written, oral and interview materials and writers' observations. The results of the studies indicate that the designs and patterns of the mentioned carpet are closely related to the elements of nature and they include mainly various sea creatures like fish, seaweed, snail, starfish, jellyfish, sea anemone, etc. created in terms of different elements and compositions, in an innovative and abstract mode, that are created beautifully based on the principles governing the traditional designing of the carpet and have turned this carpet into a unique and innovative example of carpet design.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Keywords: Isa Bahadori, Setareh Daryaye, Design and Pattern, Nature Elements

* Instructor and Member of Academic Board, Faculty of Architecture and Arts, University of Kashan, Iran (Corresponding Author).

** Assistant Professor, Faculty of Handicraft, Art University of Isfahan. Iran..